

Bayburt Kaleleri

Veli ÜNSAL*

Özet

Yukarı Çoruh Havzası'nda yer alan Bayburt, yerleşim açısından oldukça yoğun bir iskana uğramıştır. Bölgede tarihöncesi çağlardan itibaren başlayan iskân faaliyetleri günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Bayburt ve çevresinde hemen her tür iskâna rastlanır. İskân türleri arasında yer alan kaleler yoğun yerleşme gören mekânlar arasındadır.

En erkeni İlk Tunç Çağı'na kadar giden kalelerin Bayburt tarihine sağladıkları katkı yadsınamaz. Özellikle Bayburt Kalesi Anadolu'nun en görkemli ve tarihi kalelerinden biridir.

Bayburt ve çevresinde yer alan kalelerin ilin siyasi, kültürel ve sosyo-ekonomik gelişiminde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkarlar. Bu kaleler bu özelliklerinin yanında bölgenin doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine kadar tüm yönlerden gelebilecek tehlikelerden uzak tutulmasını da sağlamışlardır. Bunlardan Kitre ve Bayrampaşa Kaleleri batıyı, Sarihan ve Kapılı Kaleleri güneyi, Aydıntepe Kalesi kuzeyi, Bayburt Kalesi ise doğuyu kontrol altında tutan kalelerdir.

Anahtar Kelimeler; Bayburt, Çoruh, Kale

Bayburt Castles

Abstract

Bayburt taken part above of Coruh basin was inhabited quite intensely. Settlement activity had started since prehistoric ages continued non-stop until today. Every type settlement was come across at Bayburt and its environment. Castles taken part among settlement type were among location inhabited intensely.

Earlier castles were dating until first bronze age contribute to Bayburt history. Especially Bayburt castle is one of much magnificent and historical

The castles of bayburt and its environment were important fact at growing of politic, cultural and socio-economic. Those castles provided to remove danger till all aspect from east to west, from north to south. Kitre and Bayrampasa castles kept control for west, Sarihan and Kapili castles for south, Aydıntepe castles for north and Bayburt castles for east.

Keywords; Bayburt, Coruh, Castles

Bayburt ve Çevresinin Coğrafi Durumu

Doğu Karadeniz Bölümü'nün iç kısmında ve Yukarı Çoruh Havzası'nda yer alan Bayburt, Kop ve Soğanlı Dağları arasında Çoruh Nehri'nin açtığı vadi oluşunun nispeten genişlemiş kesiminde kurulmuş olup, deniz seviyesinden 1550 m. yükseklikindedir (Tarkan 1974, 83).

Kuzeyde Karadeniz, güneyde Doğu Anadolu Bölgesi arasında yer alan Yukarı Çoruh Havzası her iki bölgenin özelliklerini taşımaktadır (Tarkan 1971, 113). Bayburt Ovası kuzeyden Soğanlı, güneyden Otlukbeli, doğudan Mescit ve batıdan da Giresun Dağları ile çevrilidir (Yazıcı 1995, 189). Demirözü ve Aydıntepe adında iki ilçesi bulunan Bayburt, 3652 km²

* Doç. Dr. Veli ÜNSAL, Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, unsalveli@hotmail.com

yüzölçümüne sahiptir (Tarkan 1974, 83.; Özey 1994, 437). Kuzeyinde Trabzon, kuzeydoğusunda Rize, doğusunda İspir, güney ve güneydoğusunda Erzurum, batısında ise Gümüşhane yer almaktadır.

Yukarı Çoruh Havzası'nın en önemli morfolojik özelliği etrafı yüksek dağlarla çevrili, düzlüklerin yer aldığı bir saha olmasıdır. Bayburt ve çevresi yeryüzü şekilleri bakımından üç bölüme ayrılmaktadır. Birincisi; sahanın batı bölümünde bulunan Bayburt Ovası, ikincisi; akarsuların oluşturduğu vadiler, üçüncüsü ise; yörenin etrafını çevreleyen ve doğu bölümünde yer tutan dağlık alanlardır (Tarkan 1970, 116.; Tarkan 1971, 115.; Yücel 1987, 24.; Özey 1994, 438.; Yazıcı 1995, 191). Kuzeyde ve güneyde uzanan yüksek sıradağlar, sadece Kop ve Vavuk Dağları'ndaki yüksek geçitlerden Trabzon-Erzurum transit yolunun geçmesini sağlar.

Bayburt ve çevresi, konum olarak Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer almasına karşın iklim özellikleri bakımından Doğu Anadolu Bölgesi ile benzerlik gösterir (Tarkan 1971, 124.; Atalay 1992, 24.; Özey 1994, 450.; Yazıcı 1995, 192). Yani havzada daha çok karasal iklim özelliklerine rastlanır.

Bayburt ve çevresi Trabzon'u Erzurum'a, İran ve Orta Asya'ya bağlayan tarihi yol güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Bu yol şebekesi tarih boyunca ticari olduğu kadar askeri amaçlarla da kullanılmıştır (Tozlu 1997, 33).

Ayrıca Bayburt ve çevresi yeraltı kaynakları açısından da zengin bir bölgede bulunmaktadır. Maden yataklarını kontrol altında bulundurabilmek ve kısa zamanda Karadeniz sahiline ulaşabilmek için yukarıda bahsedilen bu yolun kullanılması kaçınılmaz olmuştur.

Bayburt ve çevresi bu durumunu sınırları içinde bulunan kaleler aracılığı ile de uzun süre korumuştur.

Kaleler

Bayburt Kalesi ve Kaya Basamaklı Su Tüneli

Çoruh Nehri ile çevrilen sarp bir kayalık üzerine kurulmuş olan Bayburt Kalesi¹, nehre ve ovaya tümüyle hâkim bir konumdadır (Figür-1). Kalenin bulunduğu kayalık alan 1610 m.den başlayıp 1665 m. yüksekliğe kadar çıkmaktadır. Doğu Anadolu bölgesinde ki günümüze kadar sağlam olarak ulaşan kalelerinden biridir. İç kale, dikdörtgene yakın bir plana sahiptir. Tepenin ve anakayanın topografyasına uygun olarak inşa edildiğinden, uzunlukları eşit olmayan altı kenarlı surlarla çevrilmiştir. Surlar, bazen anakayaya bazen de toprak temele dayanır. Arazinin durumuna göre burçlarla desteklenen kalenin savunmada daha zayıf olan güney bölümünde ikili hatta üçlü dış surların izleri görülür.

Çevresi yaklaşık 3 km. uzunluğunda olan kalenin en geniş kısmı 900 m., en dar yeri 500 m. genişliğindedir. Temelleri sağlam anakayaya oturan surlar, genelde kaplama dolgu duvar tekniği ile inşa edilmiştir (Figür-2-3). İç kısımlarda ise duvar örgüsünde harçlı moloztaş örgü sistemi ile düzgün kesme taş örgü sistemi birlikte kullanılmıştır. İki sur duvarı vardır ki bunların birinde esas burçlar bulunmaktadır. Burçların ve kulelerin çoğu sağlamdır.

Çeşitli dönemlerde kullanılan ve elden geçirilen kalenin yapı ve devir farklılıkları, kuzeydoğusundaki sarp ve uçurum alanlarda görülür. Doğusundaki uçurum tarafında erken dönemlere ait duvar izleri olarak değerlendirilebilecek mimari yapıyı takip etmek mümkündür (Uslu 1980, 41 vd.; Uluçam 1994, 415). Bugün birkaç açıklıkla geçilebilen kalenin girişinin kare planlı dört tarafı yuvarlak tonozlu bir bölümle sağlandığı bilinmektedir. Kalenin güneydoğusunda toplanan yerleşim alanlarının bugün ancak izleri belli olmaktadır. Kalenin

¹ Bayburt kalesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk., Tozer 1881, 425.; Beygu 1936, 240 vd.; Sevgen 1959, 71-73.; Ballance 1960, 167, Fig. 20.; Miroğlu 1975, 120.; Turan 1979, 366.; Sinclair 1989 II, 254.; Artuk 1992, 229-230; Ünsal 2006_a, 161-164.; Ünsal 2006_b, 167-168.

güneybatısında yer alan Ebul Feth Camii'nin yalnız kale burcuna yaslanan kemeri kalmıştır. Bazilikadan bozma olarak yapıldığı apsisten anlaşılmaktadır. Kalede en tanınır durumdaki yapılardan biri olan kilise, hâkim bir noktada bulunmaktadır. Kıрма taş duvar örgülü yapı, üç nefli bazilikal bir plana sahiptir. Bugün harabe halindeki kilisenin, ana apsisi beş köşeli olup güney duvarındaki dikdörtgen çevreli kapısında basit süsleme örnekleri mevcuttur. Burçların kale içine bakan kısımlarında küçük küçük oda şeklinde bölmeler vardır.

Sagona, Bayburt kalesindeki en erken yerleşmeyi, kalede gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında ele geçen keramik buluntularından yola çıkarak İlk Tunç Çağına tarihlendirmekle birlikte, kalenin Urartu dönemi hakkında bir fikir belirtmemektedir (Sagona 1990, 426). Ancak kalenin Urartu Krallığı döneminde yerleşme gördüğü artık kesinlik kazanmıştır (TKU, 20, no. 139.; Lehmann-Haupt 1931, 704 vd.).

Kalenin kuzeybatı eteklerinde, Çoruh Nehri'nin 10 m. kadar güneyinde 1590 m. yükseltide anakaya oyularak oluşturulan kaya basamaklı su tüneli tespit edilmiştir (Figür 5–6). 0.50x0.55 m. ebatlarındaki su tünelinin üst kısmında yine anakaya oyularak oluşturulan hemen hemen aynı ebatlarda büyük bir ihtimalle aydınlatma amaçlı kullanılan bir başka açıklık söz konusudur. Urartu dönemine (Lehmann-Haupt 1931, 704 vd., 717 vd.; von Gall 1967, 507, 516, Abb. 9/Nr 42.; TKU, 20, no. 139) işaret eden su tüneli doğrudan Çoruh Nehri'ne kadar ulaşmayıp nehir yatağı yakınlarında son bulmaktadır. Su tünelinin aşağıdan yukarıya doğru devam ettiği gözlemlenmiş ancak kalenin üstünde yapılan araştırmalarda, kaleye açılan kısmının kapanmış olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kayaların oyulması ve düzleştirilmesi ile oluşturulan merdiven basamaklarının oldukça yıpranmış olduğu gözlemlenmiştir.

Kitre Kalesi

Bayburt'a 40 km. mesafedeki Kitre köyünün 2 km. kadar kuzeybatısında ve bölgeye tamamen hâkim bir konumda yer almaktadır (Figür-7). Kalenin köye bakan yamacı oldukça diktir. 2100 m. yüksekliğindeki kale büyük oranda tahrip olmuştur. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu kalenin batı ve doğu duvarları hala sağlam olmakla beraber kaçak kazılar ve doğal nedenler sonucu yıkılmıştır (Figür-8). Kalenin iç kısmında iki kaçak kazı çukuru ve değişik şekildedeki taşlardan oluşturulmuş ve çeşitli amaçlarla kullanılan mekân izlerine rastlanmıştır. Kalenin duvar örgüsü kuru duvar tekniği ile yapılmıştır. İlk belirlemelere göre İlk Tunç Çağı kalelerinin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Kalede bulunan keramik buluntuları daha çok kalenin yer aldığı tepenin eteklerinde yoğunlaşmaktadır. Kale, doğal koşullarla zaman aşımına uğrayarak tahrip olmakta ve duvar taşları düşerek gün geçtikçe mimari yapısını kaybetmektedir.

Sarıhan Kalesi

Bayburt'a 36 km. mesafedeki Sarıhan köyünün 1 km. batısında 2130 m. yükseltide yer almaktadır (Figür-9). Doğu-batı doğrultulu kale, ovoidan 170 m. yükseltide bölgeye tamamen hâkim bir konumdadır. Günümüzde kalenin doğusu ve kuzey yamaçları kısmen ormanlık bir arazidir. Kalenin üstüne kurulduğu kayalık alanın eteğinden, yani kalenin yaklaşık 500 m. kadar kuzeyinden kilise deresi akmaktadır. Kaledeki genel olarak Ortaçağ mimarisi olarak niteleyebileceğimiz moloztaş ile harç kullanılarak oluşturulan sur duvarları anakayaya oturtularak yapılmıştır. Kuzey ve kuzeydoğu duvarları hala sağlam durumda olan kalenin güney duvarlarının sadece anakayaya oturtulan temelleri ayakta kalmıştır (Sagona 1992, 398).

Kapılı Kalesi

Bayburt'a 42 km., Demirözü İlçesine 12 km. uzaklıktaki Yazıbaşı köyünün 1 km. kadar kuzeybatısında Yazıbaşı köyü ile Beşpınar beldesi arasında köy yolunun sağında oldukça

yüksek bir noktada yer almaktadır (Figür 10-11). Bir saatlik yorucu bir yolculuktan sonra ulaşılan kale 2100 m. yükseltiye sahiptir. Kale, oviden da 340 m. yükseltide konuşlandırılmıştır. Kuzey-güney doğrultulu kaleyi çevreleyen tüm duvarlar yıkılmıştır. Ancak kalenin ortasında mimari yapıyı ortaya çıkarabilecek nitelikte duvar kalıntıları mevcuttur (Figür-12). Bu kalıntılara göre bu duvar, kuru duvar tekniği ile yapılmıştır ve büyük bir olasılıkla gözetleme amaçlı kullanılan bir yapının kalıntılarıdır. Gözetleme kulesi olarak niteleyebileceğimiz bu alanda kaçak kazı yoğunluğu gözlemlenmiştir. Bu duvar yapıları Demir Çağ özellikleri gösterir. Bulunan çeşitli dönemlere ait birkaç parça keramiğe kalenin kaleye yakın eteklerinde rastlanmıştır. Kale konum itibari ile de bölgeye son derece hâkim bir noktadadır.

Bayrampaşa Kalesi

Demirözü ilçesine 7 km. uzaklıktaki, Bayrampaşa köyünün 2 km. kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Figür-13). Doğu-batı uzantılı kale, 1710 m. yükseltiye sahiptir. Çevreye tümüyle hâkim bir konumda yer alan kalenin bulunduğu tepeden Bayburt kalesi görünmektedir. Tüm ovayı gözetler durumda olan kalenin güneyinden Demirözü-Bayburt karayolu geçmekte, güneybatısından ise bir dere akmaktadır. Kaleden günümüze batı kısmında yaklaşık 20 m. uzunluğunda ve 2 m. yüksekliğinde sur duvarı kalmıştır (Figür-14). Bu sur duvarları, Ortaçağa has duvar örgü sistemi olan, düzensiz taşların horasan harcı denen kireçli harç ile örülmesiyle yapılan, moloztaş örgü sistemi ile oluşturulmuştur (Sagona-Brennan 1995, 306, Fig.3). Kuzeydoğusunda anakayanın şekline uygun olarak oluşturulan mimari yapılara ait temel izleri göze çarpmaktadır. Kale son derece tahrip olmuş ve neredeyse bir taş yığını haline gelmiştir. Kaleden bugün köy okulunun deposunda korunan ve Hicri 780 tarihli bir mezar taşı bulunmuştur.

Aydıntepe (Hart) Kalesi

Aydıntepe ilçe merkezinin yaklaşık 7 km. kuzeybatısında, 2200 m. yükseltide yer almaktadır (Figür -15). Doğu-batı doğrultulu kale, oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Soğanlı dağlarının güney yamaçlarında, verimli Aydıntepe ovasına tamamen hâkim bir konumdadır. Özelliğini büyük ölçüde kaybeden kalenin hemen güneyinde tamamen tahrip olmuş mimari kalıntılara ve duvar yıkıntıları olarak değerlendirebileceğimiz izlere rastlanmıştır (Figür-16-17). Ancak bu alandaki kalıntıların son derece tahrip olmasından ötürü duvar yapısı hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Kayalık bir alanda kurulan kalenin girişi, güney tarafının savunmaya elverişli uçurum bir alanda yer almasının sonucu olarak kuzeyden verilmiştir. Keramik buluntularına rastlanılmayan kalenin yaklaşık 200 m. kuzeyinde doğal bir yeraltı su kaynağı bulunmaktadır. Kalenin Bayburt-Aydıntepe-Trabzon yayla yolu üzerinde bulunması önemini artırmaktadır. Ayrıca, Urartu döneminde de kısmen yerleşim görmüştür (Lehmann-Haupt 1931, 719.; TKU, 20, no. 140.; Sevin 1979, 106).

Sonuç

Bilindiği gibi kaleler kuruldukları bölgelerde kontrol ve güvenliği sağlarlar. Bu durum Bayburt Kaleleri'nin kullanım amaçları içinde geçerlidir.

Bayburt ve çevresindeki kaleler, en eski dönemlerden itibaren bu bölgenin diğer bölgelerle bağlantısını sağlayan ana güzergâhlar üzerinde ve bunları kontrol altında tutan noktalarda inşa edilmişlerdir.

Bayburt'un verimli topraklar üzerinde bulunması ve su kaynaklarına yakın olması, bölgenin tarihöncesi çağlardan itibaren yerleşime uğramasına sebep olmuştur. Bunun sonucu

olarak bölgede Paleolitik Çağ'dan başlayarak diğer tarihöncesi çağlara tarihlenen pekçok yerleşmeye ve en erkeni M.Ö. III. bine tarihlenen bazı kalelere rastlanmaktadır.

Bayburt ve çevresindeki kaleler salt savunma amaçlı değil coğrafi olarak ta önemli stratejik noktalara inşa edilmişlerdir. Bayburt Kaleleri'nin ticari yollar üzerinde bulunmaları ve buldukları bölgenin güvenliğini sağlamaları sonucunda bu kaleler ekonomik yaşamın gelişimini sağlayan bir görünüme kavuşmuşlardır.

Bayburt ve çevresinde yer alan kaleler bugünkü sınırlar göz önünde bulundurulduğunda ilin doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine kadar tüm yönlerden gelebilecek tehlikelerden uzak tutulmasını sağlamışlardır. Bunlardan Kitre ve Bayrampaşa Kaleleri batıyı, Sarıhan ve Kapılı Kaleleri güneyi, Aydıntepe Kalesi kuzeyi, Bayburt Kalesi ise doğuyu kontrol altında tutan kalelerdir (Figür-18).

Bayburt ve çevresinde yer alan kalelerin tümü, bölgenin iskan tarihi ile paralel bir yerleşim gösterir. Bölgede tarihöncesi çağlarda başlayan yerleşim kalelerdeki iskana da yansımıştır.

Kaynaklar

- ARTUK. İ. (1975), "Bayburt Kalesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 5, İstanbul, 229-230.
- ATALAY. İ. (1992), *Türkiye Coğrafyası*, İzmir.
- BALLANCE, S. (1960), "The Byzantine Churches Trebizond", *AS X*, 141-176.
- BEYGU, A.Ş. (1936), *Erzurum Tarihi Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul.
- LEHMANN. C.F.-HAUPT. (1931), *Armenien Einst und Jetzt II-2*, Berlin.
- MİROĞLU, İ. (1975), *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul.
- ÖZEY. R. (1994), "Bayburt ve çevresinin Coğrafi Özelliklerine Bir Bakış", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)*, Ankara, 437-487.
- SAGONA. A. (1990), "An Archaeological Survey of The Bayburt And Kelkit Regions, North-Eastern Anatolia: The pre Classical Period" *Araştırma Sonuçları Toplantısı VII*, 425-433.
- SAGONA. A. (1992), "Bayburt Survey 1990", *AST IX*, 397-403.
- SAGONA. A-BRENNAN. P. (1995), "Bayburt Survey 1993", *AST XII.*, 305-316.
- SEVGEN, N. (1959), *Anadolu Kaleleri*, Cilt I, Ankara.
- SEVİN. V. (1979), *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul.
- SİNCLAIR. T.A. (1989), *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, Volume 2, London.
- TARKAN. M.T. (1970), "Çoruh Vadisinin İskân Özellikleri" *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Cilt 1 Sayı 1, 115-123.
- TARKAN. M.T. (1971), *Yukarı Kelkit ve Çoruh Havzası*, Erzurum.
- TARKAN. M.T. (1974), "Bayburt'un Ekonomik Olanakları ile Bu Olanakların Kalkınma Alanındaki Önem Dereceleri" *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı 5 Ekim 1972, Erzurum, 83-88.
- TOZER, H.F. (1881), *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London.
- TOZLU. S. (1997), *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)* Erzurum.

- TURAN, O. (1979), "Bayburt" *İslam Ansiklopedisi II*, İstanbul, 365–367.
- UKN, (G.A. Melikishvili), *Urartskie Kliobraznyne Nadpisi*, Moskova, 1960.
- ULUÇAM, A. (1994), "Bayburt Kalesinin Tarihi ve Mimari Özellikleri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23–25 Mayıs 1988)*, Ankara, 415-427.
- USLU (Akagün), G. (1980), *Gümüşhane ve Çevresinin Tarihi-Sanat Eserleri*, İstanbul.
- ÜNSAL. V. (2006_a), *Yukarı Çoruh Havzasının Tarihi ve Arkeolojisi*, Bayburt Yöresi, Karadeniz Matbaacılık, Trabzon.
- ÜNSAL. V. (2006_b), *Tarihi ve Arkeolojik Yönüyle Çoruh Havzası (Bayburt, İspir, Yusufeli)*, Karadeniz Matbaacılık, Trabzon.
- VON GALL. H. (1967), "Zu den Kleinasiatischen Treppentunneln" *Archaeologischer Anzeiger Heft 4*, 504–527.
- YAZICI. H. (1995), "Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Bayburt", *Türk Coğrafya Dergisi 30*, İstanbul, 189–218.
- YÜCEL. T. (1987), *Türkiye Coğrafyası*, Ankara.

Figürler

Figür-1 Bayburt Kalesi Genel Görünüm

Figür-2 Bayburt Kalesi Sur Duvarları

Figür-3 Bayburt Kalesi Sur Duvarları

Figür-4 Bayburt Kalesi

Figür-5 Bayburt Kalesi Kaya Basamaklı Su Tünelinin (Çoruh'a Açılan Kısım)

Figür-6 Bayburt Kalesi Kaya Basamaklı Su Tünelinin (Çoruh'a Açılan Kısım)

Figür-7 Kitre Kalesi Genel Görünüm

Figür-8 Kitre Kalesi Duvar Örgüsü

Figür-9 Sarıhan Kalesi Genel Görünüm

Figür-10 Kapılı Kalesi Genel Görünüm

Figür-11 Kaplı Kalesi Duvar Kalıntıları

Figür-12 Kaplı Kalesi Mimari İzler

Figür-13 Bayrampaşa Kalesi Genel Görünüm

Figür-14 Bayrampaşa Kalesi Sur Duvarları

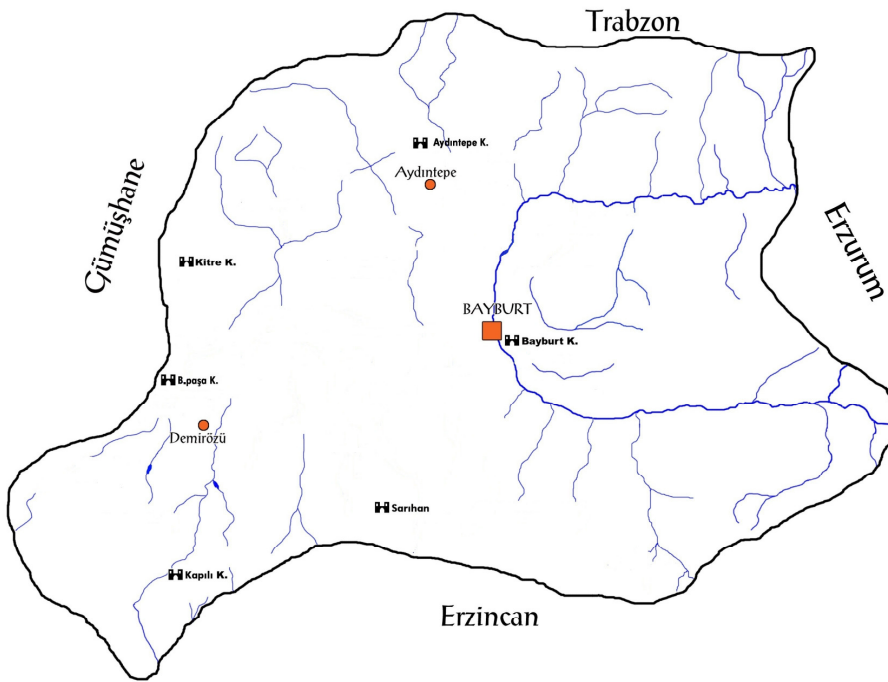
Figür-15 Aydıntepe Kalesi Genel Görünüm

Figür-16 Aydıntepe Kalesi'nden Detay

Figür-17 Aydıntepe Kalesi Mimari Kalıntı İzleri

Figür-18 Bayburt Kaleleri